

МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ПРИНЦИПІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ

Кравцова Зоріна Сергіївна

*к.ю.н., асистент кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У сучасних умовах державотворення нового значення набувають питання про принципи конституційного ладу будь-якої держави, а особливо в якій формі вони закріплюються в сучасних конституціях. Інститут конституційного ладу України перебуває на стадії свого становлення і тому актуальність дослідження даного питання викликана необхідністю врахуванням досвіду, що є у конституційно-правовому закріпленні і регулюванні даного інституту в зарубіжних країнах.

Основною метою є дослідження особливостей конституційно-правового закріплення принципів конституційного ладу, виявлення факторів, що впливають на їх зміст і форму, так як завдяки цьому, ми матимемо можливість систематизувати інформацію про принципи конституційного ладу, вдосконалити теорію і практику українського конституціоналізму.

Своєрідну «платформу» конституційного ладу утворюють норми права, що закріплюють і регулюють статус конституційно-правових суб'єктів та визначають їх діяльність. Саме ці норми і є засадами конституційного ладу. «Засади конституційного ладу – це ключові конституційно-правові принципи, які визначають і закріплюють найважливіші основи правового статусу суб'єктів конституційно-правових відносин» [1, с.9].

Конституційний лад кожної країни пов'язується, як правило, з найважливішими інститутами держави і суспільства, статус яких визначає і закріплює Конституція [2, с.3].

Тодика Ю.М. наголошує, що текст Конституції може бути об'єктом оцінки з боку спільноти на предмет справедливості закріплених в ній положень та чи створює вона можливості для демократичного розвитку держави. Окремо від тексту Конституції базові цінності залишаються неправовими категоріями, наповненими філософським змістом. Лише через норми Конституції такі

цінності отримують юридичне значення і стають принципами конституційного ладу [1, с.21-22].

Таким чином, принципи конституційного ладу мають важливе значення для конституційного права в цілому, відіграють визначальну роль при систематизації конституційно-правового закріплення ідей, положень про устрій суспільства і держави конкретної держави.

Конституційний лад являє собою сукупність найбільш стабільних конституційних принципів, положень і правовідносин, що складаються на їх базі» [3, с.117].

Принципи конституційного ладу складають основні ідеї, що визначають конституційний лад конкретної держави і отримали пряме і непряме закріплення в конституції. Це формальні його характеристики. Перелік та зміст таких принципів залежать від сфери суспільних відносин, в якій вони складаються, і моделі організації влади [4, с.197].

Зокрема, можна сказати, що вони «тримають» систему науки конституційного права. В них поєднуються теорія і практика конституційного права, що знаходить підтвердження в нормативному закріпленні принципів конституційного ладу[4, с.201].

З одного боку, принципи є відображенням надзавдання, що виражає волю народу, а з іншого – конституційний лад виражає прагнення до щастя, добра, справедливості, свободи, рівності, солідарності, порядку [5, с.34].

У кожній державі закріплення принципів конституційного ладу відбувається зі своїми особливостями та специфікою, різним наповненням змісту, що зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами.

Проаналізувавши різні наукові позиції, ми погоджуємось з Богдановою Н.О., яка до визначальних факторів, що впливають на закріплення принципів конституційного ладу відносить:

по-перше, обрану в конкретній державі концепції конституції. В залежності від того, наскільки широка або вузька сфера конституційного регулювання, більше чи менше число принципів конституційного ладу знаходить своє правове оформлення. Сприйняття конституції, не тільки як правового акту, але і як найважливішого політичного і ідеологічного документа, істотно розширює перелік таких принципів;

по-друге, зміст аналізованих принципів залежить від типу соціальної системи, яка знаходить в них своє правове переломлення, форми і характеристик держави, форми правління, державного устрою. Крім того, це зумовлюється історією і правовими традиціями конкретної держави;

по-третє, структура конституції виступає фактором, що впливає на нормативну форму принципу конституційного ладу (пряме чи непряме закріплення, принцип-ідея, принцип-мету, принцип-правило) і місце його розташування серед конституційних норм (преамбула, загальні положення, спеціальний розділ, по тексту глав)[4, с.202].

Вважаємо, що необхідно доповнити зазначену класифікацію факторів ще такими як: конституційно-правова дійсність, політичні та ідеологічні традиції, політико-правова культура, національні особливості у державній владі конкретної країни. Зазначені фактори, зазвичай виявляються на кожному конкретному етапі розвитку держави, і які, безумовно, впливають на наповнення змісту принципів взагалі, і принципів конституційного ладу зокрема.

Варто зауважити, з урахуванням ситуації, що складається в Україні, уявлення про фактори, що впливають на зміст та сутність принципів конституційного ладу не можуть бути сталими, вони постійно перебувають у стані змін і розвитку.

Безперечно, спроби по-новому глянути та обґрунтувати слабкість традиційної класифікації принципів конституційного ладу, мають досить вагоме значення для її вдосконалення, але все ж таки носять дискусійний характер.

Для того, щоб провести класифікацію принципів конституційного ладу та визначити їх основні моделі конституційного закріплення необхідно визначитися з критерієм, який буде покладено в основу. Вважаємо, що критерієм буде виступати сфера суспільних відносин, в якій складаються принципи конституційного ладу, і їх предметна визначеність.

Одні науковці стверджують, що класифікація має 2 рівні: вищий – типологія, яка за допомогою відповідних критеріїв створює типи, тобто базові класифікаційні одиниці, і нижчий – власне класифікація, що в межах цих типів визначає види, підвиди, а іноді й різновиди тих соціальних об'єктів [6, с. 20].

Враховуючи наведену позицію, вважаємо, до вищого рівня класифікації – типології принципів конституційного ладу належать наступні групи принципів:

принципи, що визначають джерело влади та її приналежність:

Ряд принципів конституційного ладу складається в сфері взаємовідносин держави і суспільства та визначає джерело державної влади, її приналежність і основні форми здійснення. Найбільш поширеними формулами таких принципів є:

положення конституцій про народний (національному) суверенітет,

народовладдя, що означають, що вся державна влада виходить від народу (народ - джерело влади) і здійснюється ним безпосередньо (референдум, вибори та інші форми прямої демократії) або через його представників (органи народного представництва), за допомогою інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

принципи, що закріплюють місце людини в суспільстві і державі, її участь у здійсненні влади:

Не менш важлива група принципів конституційного ладу складається в сфері взаємовідносин держави і особистості і визначає правове становище людини і громадянина в суспільстві і державі.

Набір і зміст таких принципів залежить від головної ідеї (загального принципу-ідеї), покладеної в основу співвідношення громадського та індивідуального інтересів, встановлює міру цінності кожної людини і значимість загального блага. Це можуть бути принципи: «людина - найвища цінність» або «надані і гарантовані особистості права повинні служити загальному благу, досягненню спільної мети». Наповнюваність принципів загальності прав і рівноправності також зумовлюється головною ідеєю. Їх зміст або розкривається через конституційну формулу про права і свободи для кожної людини, або включає застереження та вилучення, які суттєво впливають на сенс названих принципів, по суті, перетворюючи їх в антиподи (наприклад, загальне виборче право для трудящих, характерне для початкового періоду розвитку радянської держави), або, незважаючи на формальне проголошення, не гарантує фактичної рівності можливостей чоловіків і жінок (наприклад, в правах, пов'язаних з прийняттям політичних рішень, а також складаються в соціально-економічній сфері);

принципи, які складаються в сфері співвідношення влади і права:

Можна виділити групу принципів, що складаються в сфері взаємовідносин держави і народів, народностей, що населяють відповідну країну.

Такі принципи можуть проголошувати право народів на самовизначення, реалізоване в певних формах і межах (наприклад, за допомогою встановлення федеративних зв'язків, вибору форм національно-територіальної автономії, національних адміністративно-територіальних утворень, здійснення культурно-національної автономії і т.д.) або проводити ідею національно-територіальної єдності, оголошуючи про заборону федералізації, територіальної автономії;

принципи, які відображають вплив на владу, тип економічних і соціальних відносин:

Принципи конституційного ладу, що складаються в сфері економіки, відображають тип соціально-економічної системи конкретної держави і визначають модель державної участі в економічному житті суспільства (ліберальна, етатистська, ліберально-етатистська моделі). Такі принципи, як правило, проявляються в конституційних положеннях про різноманіття форм власності та економічній свободі чи планової державної економіки та заборону експлуатації, в ідеї соціальної держави або принципі соціально- економічної рівності. Спостерігається взаємопроникнення принципів, характерних для, здавалося б, антагоністичних моделей економічної системи. Так, початки плановості допускаються в ринкову економіку, а ринкове господарство, наприклад, в китайському варіанті, набуває характеристики соціалістичного;

5) принципи, які встановлюють модель організації влади:

Принципи конституційного ладу, що стосуються організації влади та визначають розподіл її функцій по горизонталі, вміщуються в дві конституційно-правові моделі:

1) поділ влади;

2) зосередження всієї повноти влади одним органом або одним видом органів.

Різне поєднання названих ідей дає безліч варіантів конституційного закріплення співвідношення правових можливостей тих чи інших органів;

б) принципи, які визначають форму державного устрою і початки територіального розподілу влади та інше:

Сфера територіального розподілу влади (вертикальний розподіл) пов'язана з принципами конституційного ладу, визначальними форму державного та регіонального устрою.

Тут діє або принцип унітаризму, або принцип федералізму. На місцевому рівні публічної влади в різному поєднанні проявляються принципи місцевого самоврядування та місцевого управління [4, с. 203].

До нижчого рівня класифікації – типології принципів конституційного ладу відносимо такі:

суверенність

Принцип суверенітету прийнятий в конституційній теорії і практиці майже всіх країн, хоча існують різні і досить далекі від традиційного його тлумачення. Визнаною є точка зору, за якою серед усіх відповідних принципів принцип суверенітету є найбільш політичним за своїм характером.

На конституційному рівні абсолютної більшості країн закріплюється як:

- визначення і встановлення конституційного ладу народом і можливість його зміни лише волею народу (ст. 5 Конституція України);
- суверенітет належить лише народу (ст.1 Конституції Італії);
- всі влади походять від народу, вони здійснюються у порядку, встановленому конституцією – (ст.25 Конституції Бельгії).

В конституційній теорії багатьох країн «нація» і «народ» фактично ототожнюються. В деяких конституціях про суверенітет народу і нації не згадується (США). В інших – закріплюється суверенітет народу (Італія). Інколи закріплюється «національний суверенітет» в розумінні суверенітету народу: «Національний суверенітет належить іспанському народу, від якого походять повноваження держави» ст.1. конституції Іспанії. Подібний текст містить конституція Франції.

Зауважимо, що в тексті конституції суверенітет належить не окремим частинам населення, а народу в цілому, тобто сепаратистські рішення протирічать Конституції.

Складовими елементами народного суверенітету є право на повстання проти тиранії, на громадянську непокору, на опір, на застосування сили проти насильства.

демократизм - існування необмеженої влади народу і місцевого самоврядування.

Безпосереднім показником демократизму держави є, зокрема, і система політичних прав і свобод громадян (право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації, право брати участь в управлінні державними справами та ін. [7, с.45].

Принцип демократизму держави, характеризує зміст взаємовідносин держави і суспільства, держави і особи. Так, демократизм держави виявляється і в основних засадах здійснення державної влади в цілому. Реалізація принципу демократизму інколи передбачає і публічну критику рішень органів держави громадськістю в передбачених Конституцією та законами формах [8].

Водночас, демократизм конституційного ладу – це спосіб запобігання узурпації влади і її відчуженню від громадян. Таким чином, народ виступає не тільки гарантом демократичності конституційного ладу, але й необхідною основою, яка взагалі робить можливим застосування поняття «конституційний лад». Дійсно, сам конституційний лад виникає як відображення реальних суспільних відносин, які складаються на основі конституції, а конституція сприймається в очах населення як легітимна лише у разі визнання народу єдиним джерелом влади.

Приналежність всієї влади народу, а також вільна реалізація цієї влади народом відповідно до його суверенної волі і корінних інтересів є народовладдям [9].

гуманізм – закріплення і гарантування конституцією такого порядку, який ґрунтується на реальній і всебічній повазі до особи, забезпеченні прав і свобод особи, їх гарантуванні. Зараз не існує в більшості держав людина для держави, а навпаки. Людина - найвища цінність, це не юридична категорія а моральна, яка знаходячись в тексті конституції стає правовою категорією тобто обов'язковим правилом [7, с.44];

реальність (дійсність) – наявність ладу як де-юре, так і де-факто. Конституційний лад має бути не формальним, а справжнім, реальним, тобто має відображати реально існуючі суспільні відносини на момент прийняття в конституції і на перспективу. Варто зауважити, що проблематичний характер мають положення про соціальний характер держави, соціальні права і свободи людини і громадянина в Конституції – зазвичай є символічними і реалізуються тільки частково [10].

системність – послідовність, логічність, всебічність і повнота закріплення в конституції основних інститутів суспільства і держави [10].

наступність – акумулювання позитивного досвіду державотворення

програмність – визначення в Конституції напрямків подальшого розвитку держави, її перспектив. Тобто не лише закріплення досягнутого і реального. Програмний характер, зазвичай, певною мірою мають положення щодо політичного, як і ідеологічного плюралізму суспільства, щодо місцевого самоврядування

гарантованість – існування певної системи гарантій. Особливістю є розподіл влади, верховенства права, пряма дія норм конституції, визнання місцевого самоврядування, єдина державна мова, єдине громадянство.

Отже, ми визначилися з основними моделями принципів конституційного ладу, які закріплюються у багатьох сучасних конституціях, але зауважимо, що зазначений перелік принципів конституційного ладу не є вичерпним.

Конституційні принципи конституційного ладу впливають на весь лад суспільних відносин, динаміку та вирішення актуальних проблем державного будівництва, на правову систему, демократичні напрями її розвитку, всі елементи політичної системи суспільства, а в кінцевому підсумку, всі державні і громадські структури у своїй діяльності повинні бути зорієнтовані на забезпечення дотримання та реалізації прав і свобод людини, їх реальне гарантування [7, с. 53].

Встановлюючи базові принципи конституційного ладу і виступаючи їх нормативно-юридичною формою вираження, будь-яка конституція повинна містити в собі системи гарантій конституційного ладу. Конституція водночас є як одним із гарантів стабільності конституційного ладу, так і документом, де окреслюється загальна система гарантій [7, с. 53].

Отже, приходимо до висновку, що конституційний лад характеризується принципами суверенності, демократизму, гуманізму, реальністю, системністю, наступністю, програмністю, гарантованістю. Для встановлення демократичних напрямів розвитку, правових основ взаємовідносин між державою та суспільством, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, ефективного, реального функціонування державних інститутів та інститутів громадянського суспільства необхідна чітка конституційно-правова регламентація принципів конституційного ладу, а також визначена система гарантій для їх реалізації.

Список використаної літератури:

1. Тодыка, Ю. Н. Основы конституционного строя Украины / Ю. Н. Тодыка. – Х.: Факт, 1999. – 176 с.
2. Погорілко, В. Ф. Основи конституційного ладу України.— К.: Ін Юре, 1997.— 40 с.
3. Актуальні проблеми конституційного права України : Підручник /За заг. ред. професора Олійника А. Ю. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2012. – 552 с.
4. Богданова, Н. А. Система науки конституционного права : Дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. «Конституционное право; муниципальное право» / Н. А. Богданова. – М., 2001. – 334 с.
5. Румянцев, О. Г. Основы конституционного строя России (понятие, содержание, вопросы становления): моногр. / О. Г. Румянцев. – М.: Юрист, 1994. – 285 с.
6. Протасова, В. Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Протасова Вікторія Євгенівна. – Х., 2007. – 222 с.
7. Прієшкіна, О.В. Конституційний лад України: актуальні питання становлення, інституціоналізації та розвитку: Моногр. — О.: Фенікс, 2008. — 280 с.
8. Скрипнюк, О.В Конституційний лад України: ознаки, принципи, гарантії [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_4/visnik_st_14.pdf

9. Скрипнюк, О.В. Конституційний лад в Україні: методологічні проблеми розвитку та вдосконалення в контексті конституційної модернізації [Текст] / О. Скрипнюк // Вісник Академії правових наук України. - 2012. - №4. - С. 123-134

10. Конституційне право України: Підруч. для юрид. вузів / За ред. проф. В. Ф. Погорілка. -2-ге вид., доп. і переопр. - К.: Наукова думка. 2000. - 732с.

У статті здійснено систематизацію принципів конституційного ладу, визначено форму їх конституційного закріплення, виявлено фактори, що впливають на їх зміст і форму.

Ключові слова: конституційний лад, принципи конституційного ладу, демократизм, суверенність, реальність.

В статье осуществлена систематизация принципов конституционного строя, определена форма их конституционного закрепления, выявлены факторы, влияющие на их содержание и форму.

Ключевые слова: конституционный строй, принципы конституционного строя, демократизм, суверенность, реальность.

The article presents the systematization of the principles of the constitutional order, specify the form of a constitutional consolidation, identified factors influencing their content and form.

Keywords: constitutional system, the principles of the constitutional order, democracy, sovereignty, the reality.